

УДК 343.811

Колб І. О.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за
додержанням законів при виконанні
кримінальних покарань прокуратури
Київської області

ПРОВОКУЮЧА ПРОТИПРАВНА ПОВЕДІНКА ЗАСУДЖЕНИХ – ОДНА З ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ДО НИХ ЗАСОБІВ ПРИБОРКАННЯ

У статті здійснено аналіз типових віктимологічних ситуацій, що спричиняють та обумовлюють застосування до засуджених, позбавлених волі, визначених у законі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї, а також розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на зниження рівня віктимності в установах виконання покарань.

Ключові слова: віктимність; віктимологічна ситуація; жертва злочину; засуджений до позбавлення волі; персонал установ виконання покарань; типи жертв; заходи фізичного впливу; спеціальні засоби; зброя.

В статье осуществлен анализ типичных виктимологических ситуаций, порождающих и обуславливающих применение к осужденным, лишенным свободы, установленных в законе мер физического влияния, специальных средств и оружия, а также разработаны научно обоснованные предложения, направленные на снижение уровня виктимности в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: виктимность; виктимологическая ситуация; жертва преступления; осужденный к лишению свободы; персонал учреждений исполнения наказаний; типы жертв; меры физического влияния; специальные средства; оружие.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, незважаючи на чітко визначені в законі правові підстави застосування до засуджених, позбавлених волі (ст. 106 КВК України) засобів приборкання, кількість випадків неправомірних дій персоналу установ виконання покарань (УВП), а отже, жертв, від року до року не зменшується [1, с. 22–23].

Виходячи з цього, досить важливо з'ясувати роль і місце в механі-

змі протиправної діяльності персоналу УВП поведінки засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Зокрема, особливу увагу звертає на себе протиправна поведінка цих осіб, що належить до тих елементів правових підстав, відповідно до яких персонал УВП має право застосовувати до них закріплені в законі заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і зброю, а саме: а) вчинення засудженим фізичного

опору персоналу УВП; б) злісне невиконання цією особою законних вимог представників адміністрації УВП; в) прояви буйства; г) участь у масових заворушеннях або захваті заручників; ґ) учинення інших насильницьких дій; д) здійснення втечі (ч. 1 ст. 106 КВК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукової літератури свідчать про те, що сьогодні досить активно та плідно розробленням проблем, пов'язаних із застосуванням персоналом ДКВС України засобів приборкання до засуджених, займаються такі науковці: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. С. Батиргареєва, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, А. О. Джужа, Ю. Б. Ірхін, В. М. Климкін, О. Г. Колб, О. М. Литвинов, А. С. Лукаш, С. Ю. Лукашевич, О. А. Мартиненко, Є. М. Моїсеєв, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, В. Є. Христенко, І. С. Яковець та ін.

Поряд із цим залишаються не вивченими повною мірою питання, що стосуються змісту віктимологічної поведінки засуджених при застосуванні до них визначених у законі засобів приборкання (ст. 106 КВК України).

Постановка завдання. Зазначені обставини і стали вирішальними при виборі теми, об'єкта і предмета цієї наукової роботи, а також визначили її мету – установити найбільш питомі віктимологічні ситуації, які обумовлюють учинення злочинів при застосуванні заходів приборкання до осіб, позбавлених волі.

Виклад основного матеріалу. Результати наукового пошуку вказують на те, що в доктринальних джерелах дедалі частіше йдеться про так званий «віктимологічний потенці-

ал», тобто таку систему властивостей індивіда та групи осіб, яка утворює небезпеку вчинення злочинів в УВП [3, с. 216]. Зокрема, варто у зв'язку з цим констатувати, що зазначений потенціал формується з персоналу ДКВС України та обумовлює вчинення цими особами злочинів під час застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, як установлено в ході даного розслідування, не лише на підставі властивостей суб'єктів злочинів, а й через вплив низки інших злочинних детермінант (віктимогенних ситуацій, характеру поведінки засуджених; ухилення від відповідальності за протиправні вчинки та ін.). Як з цього приводу влучно зауважив О. М. Джужа, з'ясування закономірностей прояву раніше не виявлених кримінологічних чинників в УВП, що пов'язані з віктимологічними аспектами, має велике як наукове, так і практичне значення, позаяк це дає можливість розв'язати проблему «латентної жертви» в місцях позбавлення волі [3, с. 217]. Так, у результаті спеціальних наукових пошуків установлено, що вказана категорія жертв злочинів в УВП ставала такою через: а) небажання засудженого входити в стосунки з адміністрацією, тобто виконувати законні вимоги персоналу УВП – 14,3% осіб від усіх потерпілих від злочинів в умовах позбавлення волі; б) малозначність заподіяння фізичної, матеріальної та моральної шкоди (дрібне хуліганство, спроба уникнути відповідальності та ін.) – 20,1%; в) страх перед персоналом УВП (спровокувати вчинення порушення; притягнути до дисциплінарної відповідальності) – 25,7%; г) зневіру в тому, що керівництво УВП спроможне розкрити злочин, –

20,7%; г) неслужбові стосунки з персоналом та ін. – 9,5%; д) небажання компрометувати себе – 14,2%; е) відчуття небезпеки, що розслідування призведе до розкриття порушення (злочину), учиненого потерпілим раніше, – 2,3% [3, с. 217–218].

Як свідчать результати цього дослідження, досить небезпечною та, одночасно, провокативною віктимогенною ситуацією, що спричиняє та обумовлює застосування персоналом ДКВС України заходів фізичної сили, спеціальних засобів і зброї, є постійна наявність у засуджених (як потреба, що сформувалася до притягнення їх до кримінальної відповідальності) заборонених для користування під час відбування покарання предметів, виробів, речовини тощо (додаток 6 до ПВР УВП), зокрема наркотичних та інших одурманюючих засобів і речовин, спиртних напоїв, грошей, інших речей тощо. Так, щороку в засуджених на їх робочих і спальних місцях, інших об'єктах житлової та виробничої зон УВП, а також поза ними вилучається значна кількість заборонених предметів, виробів і речовин. Зокрема, тільки у 2016 році в засуджених до позбавлення волі вилучено 12 тис. 41 грн (у 2015 році – 9599 грн); 100 доларів США (у 2015 році – 0); 7526 літрів спиртних напоїв (у 2015 році – 8110 л); 20,968 грамів наркотичних засобів (у 2015 році – 57,239 г); 3817 мобільних телефонів (у 2015 році – 3570) та 2862 одиниці колючо-ріжучих предметів [1, с. 19].

Сутність зазначеної віктимогенної ситуації полягає в тому, що, як довели результати дослідження, засуджені, з одного боку, провокують персонал органів та установ виконання покарань до застосування до

них визначених у законі заходів приборкання. З іншого боку, при вилученні заборонених предметів і речовин деякі з цих осіб учиняють опір персоналу УВП та інші насильницькі дії, які є підставою для застосування останнім сили до засуджених.

Крім того, у ході наукового пошуку встановлено, що особливе місце у віктимологічному потенціалі, який спричиняє та обумовлює вчинення злочинів за участю персоналу УВП при застосуванні заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, займає кримінальна субкультура, що є однією зі складових життєдіяльності засуджених у місцях позбавлення волі [4]. Зміст цієї проблеми полягає в тому, що законні приписи та вимоги, які ставляться перед засудженими персоналом ДКВС України, не кореспондуються з вимогами злочинного співтовариства, які ґрунтуються на нормах кримінальної субкультури, що зрештою і продукує збільшення кількості «латентних жертв» злочинів серед осіб, які відбувають покарання. Так, відповідно до вимог ч. 4 ст. 107 КВК України, засудженим забороняється вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прізвиська. Аналогічні вимоги закріплені й у п. 3 розділу III «Основні права та обов'язки засуджених в установах виконання покарань» ПВР УВП.

Водночас кримінальна субкультура визнає таку поведінку засуджених загальноприйнятною. При цьому персонал установ виконання покарань застосовує кримінально-правові та інші юридичні засоби впливу, включаючи й засоби приборкання (ст. 106 КВК України), до порушників вибірково (до окремо взя-

тих «жертв»), чим не тільки порушує соціальну справедливість і рівність засуджених перед законом, а й створює умови для свавільного застосування репресивних форм впливу щодо будь-якого потенційного «об'єкта». Показовою в цьому контексті є діяльність персоналу ДКВС України щодо так званих злісних порушників устанавленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК України), особливо щодо тієї категорії осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації УВП (ст. 391 КК України). Сутність цієї проблеми полягає в тому, що, відповідно до закону, за вчинення цього злочину може бути покарана будь-яка особа із засуджених до позбавлення волі, якщо вона за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або до неї застосовувався більш суворий режим відбування покарання.

Як показали результати цієї наукової розробки, потенційних суб'єктів злочину, що передбачений ст. 391 КК України, у кожній колонії є досить, але адміністрація УВП вибірково притягає до кримінальної відповідальності тільки частину із них, знову ж таки, зловживаючи своїм правом, включаючи застосування засобів приборкання та збільшуючи таким чином кількість так званих «латентних жертв». Так, у 2011 році на профілактичних обліках в УВП України перебувало 4132 злісних порушники режиму відбування покарання, а до кримінальної відповідальності було притягнуто лише 157 засуджених [5, с. 3–4]. Так само не

зійшлися в цьому сенсі показники кількості осіб, яких згідно зі ст. 100–101 КВК було переведено як злісних порушників до приміщень камерного типу колоній (секторів) максимального рівня безпеки. Зокрема, у 2010 році таким чином здійснено переведення 94 засуджених [6, с. 34], а до кримінальної відповідальності за цей рік притягнуто 177 осіб [6, с. 4].

Під час дослідження з'ясовано, що однією з умов, яка спричиняє таку «неоднозначну» та віктимогенно небезпечну діяльність персоналу УВП, є нечітке та нелогічне закріплення в ст. 391 деяких ознак злочину. Зокрема, у диспозиції цієї статті КК законодавець ужив словосполучення «переведення на більш суворий режим відбування покарання» (так звана бланкетна норма права [7, с. 26–27]), яке відсутнє в кримінально-виконавчому законодавстві України. У 2003 році, з прийняттям КВК, наша держава відмовилася від терміну «колонії відповідного режиму» (загального, посиленого, суворого та особливого) [8], натомість увела в обіг (і це діє донині) термін «колонії відповідного рівня безпеки» (ст. 18 КВК), яке чомусь не враховував законодавець при формулюванні змісту ст. 391 КК України. Водночас, як це впливає з ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (лат. *analogia* – відповідність; схожість у якому-небудь відношенні між предметами, явищами, поняттями, які в цілому відрізняються поміж собою [9, с. 39]) заборонено.

Ще більш нелогічним (та, як видається, безглуздим) є використання в диспозиції ст. 391 КК України словосполучення «злісна непокоря особою, яка відбуває покарання у

виді обмеження волі», позаяк у КВК не передбачено переведення засуджених цієї категорії у порядку стягнення до приміщення камерного типу (одиначної камери) (таке стягнення для засуджених до обмеження волі у ст. 68 КВК України відсутнє взагалі). До того ж до цих засуджених не можна при кваліфікації застосовувати іншу ознаку складу злочину, яка зазначена в ст. 391 КК України, а саме – «переведення на більш суворий режим відбування покарання», ураховуючи те, що згідно зі ст. 16, 18 КВК України виправні центри, у яких виконується покарання у виді обмеження волі, не належать до виправних колоній. Неправильним є також використання в змісті диспозиції ст. 391 КК України словосполучень «установи виконання покарань» та «позбавлення волі», оскільки вони не співвідносяться зі змістом норм кримінально-виконавчого законодавства України. Зокрема, відповідно до вимог ч. 2 ст. 11 КВК України, крім виправних колоній, до установ виконання покарань належать і арештні доми, у яких виконується покарання не у виді позбавлення волі, а у виді арешту, а також виховні колонії, у яких не передбачено таке дисциплінарне стягнення, як «переведення засудженого до приміщення камерного типу чи одиначної камери» (ст. 145 КВК України).

Виходячи з цього та з метою девіктимізації зазначеної обставини, яка призводить до неправомірного застосування персоналом ДКВС України заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених, варто ст. 391 КК України викласти з новою назвою – «Злісна непокора вимогам адміністрації виправної колонії» та в новій редакції:

«Злісна непокора вимогам адміністрації виправної колонії або інша протидія адміністрації в законному здійсненні її функції особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилася як злісний порушник до інших дільниць або в колонії іншого рівня безпеки».

У науковій літературі описані й інші випадки віктимогенних ситуацій, які спричиняли й обумовлювали протиправне застосування персоналом ДКВС України заходів приборкання до засуджених, позбавлених волі (соціально-правові, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, технічні та ін.) [10, с. 96] та використані в цій науковій статті як методологічне підґрунтя при висвітленні змісту віктимологічних аспектів злочинів, які вчиняються зазначеними суб'єктами.

Висновки. Таким чином, виходячи з отриманих у ході наукового дослідження результатів, можна за ознакою віктимності здійснити наступну класифікацію жертв злочинів, які потерпіли від неправомірних дій персоналу ДКВС України у ході застосування до них засобів фізичного впливу:

1. Жертви злочинів, що стали такими на особистісному (фізичному) рівні через наявність у них сукупності відповідних віктимних якостей особи (психопати, хронічні наркомани, алкоголіки тощо) (ч. 1 ст. 106 КВК України).

2. Жертви злочинів, що стали такими внаслідок наявного в особи певного соціального статусу в сере-

довищі засуджених (так звані «зłodії в законі», інші злочинні авторитети, злісні порушники, особи з найнижчим соціальним статусом (ізгої – відторгнуті тощо)) (ст. 391 КК України).

3. Жертви злочинів, які стали такими у результаті конфлікту з персоналом ДКВС України: як ті, що не вчиняли жодних правопорушень і діяли правомірно, захищаючи свої законні права та інтереси, так і ті, які чинили опір чи інші протиправні дії щодо адміністрації органів та установ виконання покарань поодиноці. Так, у 2015 році на профілактичних обліках УВП перебували 3624 злісних порушники режиму відбування покарання із 50,5 тисяч – загальної кількості осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі (7% у структурі всіх засуджених). Крім того, на зазначених обліках рахувалися: а) 500 осіб, схильних до втечі; б) 282 – до нападу та захоплення заручників; в) 647 – до злісної непокори; г) 2317 – до самогубства або члено-

ушкодження; г) 57 – до виготовлення зброї або вибухових речовин; д) 1510 – до вживання і розповсюдження наркотичних речовин; є) 440 – як організатори азартних ігор з матеріальною зацікавленістю [11, с. 5–6].

4. Так звані «рикошетні жертви», які стали такими внаслідок масових протиправних дій засуджених (групова непокора адміністрації УВП; дії, що дезорганізують роботу УВП; групове хуліганство тощо), з одного боку, та протиправних дій персоналу ДКВС України, з іншого боку (дії воєнізованих формувань у порядку ст. 105 КВК України; дії персоналу органів та установ виконання покарань у зазначених віктимогенних ситуаціях).

5. Жертви злочинів, учинених з необережності (ст. 25 КК України) (смертельні травми, отримані при застосуванні заходів приборкання; ненадання належної медичної допомоги тощо) (ч. 4 ст. 106 КВК України).

Список використаних джерел

1. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році: Інформаційний бюлетень. Київ : ДДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2017. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. 424 с.
3. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / за ред. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. 620 с.
4. Гуров А. И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. Москва : Юридическая литература, 1990. 442 с.
5. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році. Кн. 1 : інформ. бюл. Київ : ДПТС України, 2012. 89 с.
6. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2010 році. Кн. 1 : інформ. бюл. Київ : ДПТС України, 2011. 87 с.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін [та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. [4-е вид., перероб. та допов.]. Харків : Право, 2010. 456 с.

8. Про затвердження Виправно-трудоного кодексу Української РСР : Закон Української РСР від 23 груд. 1970 р. № 3325-07. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1971. № 1. Ст. 6.

9. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.

10. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній : монографія / за заг. ред. В. В. Коваленка. Київ : Атіка, 2011. 367 с.

11. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2015 році. Кн. 1 : інформ. бюл. Київ : ДПтС України, 2016. 69 с.

I. Kolb,

PhD in Law,

Deputy Head of the Department for supervision of the law observance during the enforcement of criminal sentences of the Prosecutor's Office of the Kyiv region

ILLEGAL PROVOCATIVE BEHAVIOR OF CONVICTS AS ONE OF THE REASONS OF THE RESTRAINT MEASURES APPLICATION AGAINST THEM

The article analyzes the typical victimological situations, which are the cause or result of using the special means of physical influence or weapons against the convicts in custody, as well as the scientifically substantiated proposals aimed at reducing the victimism level at the penitentiary establishments.

On the basis of this scientific research's results it is possible to carry out the following classification of the victims of crimes and illegal actions of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, as a result of applying the means of physical influence to them, from the victimism point of view:

1. Victims of the crimes, who became such on the personal level due to the presence of the combination of appropriate victimal qualities (psychopaths, chronic alcohol and drug addicts, etc.).

2. Victims of the crimes, who became such as a result of the certain social status among the convicts (criminal authorities, offenders, persons with the lowest social status).

3. Victims of the crimes, who became such as a result of the conflicts with the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, including those who acted lawfully, defending their legal rights and interests, and those, who resisted or committed others illegal actions concerning the administration of the penal establishments.

4. The so-called «ricochet victims», who became such as a result of the mass illegal actions of the convicts (group disobedience, group hooliganism, etc.) and, on the other hand, the illegal actions of the personnel of the State Criminal-Executive

Service of Ukraine (the actions of the paramilitary forces in accordance with the article 105 of the Criminal-Executive Code of Ukraine; the actions of the personnel of the penitentiary bodies and establishments in the specified victimogenic situations).

5. Victims of the crimes committed by negligence (fatal injuries received as a result of using the means of restraint; failure to provide proper medical care, etc.) in accordance with the article 25 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *victimism; victimological situation; victim of crime; sentenced to imprisonment; penitentiary personnel; types of victims; measures of physical influence; special means; weapon.*

Надійшла до редакції 08.11.2018